

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

CIRCUMSTANCES SUBJECT TO PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING THE APPLICATION OF COERCIVE MEASURES OF A MEDICAL NATURE

Подлегасва К.В., здобувачка
кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

У статті під доказуванням у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру запропоновано розуміти діяльність суб'єктів кримінального провадження по збиранню, перевірці й оцінці доказів та їх процесуальних джерел, обґрунтуванню та прийняттю процесуальних рішень, що здійснюється в межах кримінальної процесуальної форми. Вимоги кримінального процесуального законодавства України що стосуються досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру залежно від їх правової регламентації, систематизовано на такі: підстави (прямо передбачені главі 39 Кримінального процесуального кодексу України) та умови (вбачаються із системного тлумачення всіх норм Кримінального процесуального кодексу України). Підстави та умови здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру випливають із властивих йому ознак, серед яких: процесуальний порядок здійснення, що регламентований окремою главою Кримінального процесуального кодексу України; здійснюється щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності, або, щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але потім захворіла на психічну хворобу; передбачає обов'язковість участі захисника. Наголошено, що для належного здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру повинні бути враховані всі вищеперераховані ознаки. Відсутність хоча б однієї з них унеможливило здійснення провадження. З'ясовано, що в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру необхідно встановити: місце, час та спосіб й інші обставини кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння; кримінальне правопорушення чи інше суспільно небезпечне діяння вчинене саме особою, стосовно якої розпочате провадження; наявність у такої особи психічного розладу в минулому, характер та ступінь розладу психічної діяльності чи психічної хвороби під час вчинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння чи на момент кримінального провадження; поведінку особи до та після вчинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння; суспільну небезпеку особи (через її психічний стан) для себе та інших людей, а також можливість заподіяння нею іншої істотної шкоди правоохоронним благам; гроші чи інше майно, що підлягає спеціальній конфіскації, було отримано внаслідок вчинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння та/чи є доходом від такого майна або призначалося для схилення особи до вчинення діяння, забороненого Кримінальним кодексом України, його фінансування чи матеріального забезпечення, або ж мало бути винагородою за його вчинення чи є предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, або ж знаряддям чи засобами його вчинення.

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, кримінальне провадження, досудове розслідування, суспільно небезпечне діяння, доказування, запобіжні заходи.

In the article under evidence in criminal proceedings regarding the application of coercive measures of a medical nature, it is proposed to understand the activities of the subjects of criminal proceedings in collecting, checking and evaluating evidence and their procedural sources, substantiating and making procedural decisions, which is carried out within the limits of the criminal procedural form. The requirements of the criminal procedural legislation of Ukraine relating to the pre-trial investigation in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature, depending on their legal regulation, are systematized as follows: grounds (directly provided for in Chapter 39 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) and conditions (seen from the systematic interpretation of all norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine). The grounds and conditions for conducting a pre-trial investigation in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature derive from its inherent features, including: the procedural procedure for implementation, which is regulated by a separate chapter of the Criminal Procedure Code of Ukraine; it is carried out in relation to a person who committed a socially dangerous act, provided for by the Law of Ukraine on criminal liability, in a state of insanity, or in relation to a person who committed a criminal offense in a state of sobriety, but then fell ill with a mental illness; provides for the mandatory participation of the defender. It is emphasized that for the proper implementation of the pre-trial investigation in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature, all the above-mentioned features must be taken into account. The absence of at least one of them makes it impossible to carry out the proceedings. It was found that in criminal proceedings regarding the application of coercive measures of a medical nature, it is necessary to establish: the place, time and method and other circumstances of the commission of a criminal offense or other socially dangerous act; a criminal offense or other socially dangerous act was committed by the person against whom the proceedings were initiated; the presence of such a person in the past of a mental disorder, the nature and degree of a disorder of mental activity or mental illness during the commission of a criminal offense or other socially dangerous act or at the time of criminal proceedings; a person's behavior before and after committing a criminal offense or other socially dangerous act; public danger of the person (due to his mental state) for himself and other people, as well as the possibility of him causing other significant damage to the goods protected by law; money or other property subject to special confiscation was obtained as a result of the commission of a criminal offense or other socially dangerous act and/or is the income from such property or was intended to induce a person to commit an act prohibited by the Criminal Code of Ukraine, its financing or material support, or should have been a reward for its commission or is the subject of a criminal offense or other socially dangerous act, or tools or means of its commission.

Key words: coercive measures of a medical nature, criminal proceedings, pre-trial investigation, socially dangerous act, evidence, preventive measures.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку національного законодавства досудове розслідування є першою і самостійною стадією у системі кримінального процесу України, якій притаманні специфічні риси та на яку покладене виконання як спеціального завдання, притаманного лише цій стадії (забезпечення швидкого,

повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення), так і інших завдань кримінального провадження (захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень й забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження) [1, с. 6].

Однією з головних ознак кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру є те, що *процесуальний порядок його здійснення регламентований окремою главою КПК України*, а саме главою 39 розділу VI «Особливі порядки кримінального провадження» КПК України [2].

Виклад основного матеріалу. Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру нерозривно пов'язане з доказуванням, яке у вказаному провадженні має свої особливості, обумовлені його специфікою. При цьому саме поняття «доказування» не набуло однозначного трактування у кримінальній процесуальній доктрині. Наприклад, В. Т. Нор визначає доказування як діяльність, яка провадиться у визначених законом процесуальних формах і спрямована на збирання, закріплення, перевірку й оцінювання фактичних даних (доказів), необхідних для встановлення істини у кримінальній справі [3, с. 75]. С. М. Стахівський зазначає, що кримінально-процесуальне доказування – це передбачена законом діяльність суб'єктів кримінального процесу по збиранню (формуванню), перевірці й оцінці доказів та їх процесуальних джерел, прийнятті на цій основі певних процесуальних рішень і наведення аргументів для їх обґрунтування (мотивації) [4, с. 21]. В. Г. Гончаренко вважає, що пізнання у сфері кримінального судочинства є процесом досягнення знання про стани, прояви, обставини й причинно-наслідкові зв'язки конкретної події минулого, що викликала необхідність правового регулювання уповноваженими законом та іншими особами за допомогою будь-яких непротивних засобів і методів без обмеження в часі. Результати судового пізнання у вигляді отриманих знань (інформації) можуть бути орієнтиром у процесуальному доказуванні, а певна їх частина, одержана під час досудового розслідування й судового розгляду з дотриманням закріплених законом процедур, може стати змістовним наповненням джерел процесуальних доказів [5, с. 4].

Узагальнюючи наведені визначення, можна прийти до висновку, що доказування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру – це *діяльність суб'єктів кримінального провадження по збиранню, перевірці й оцінці доказів та їх процесуальних джерел, обґрунтуванню та прийняттю процесуальних рішень, що здійснюється в межах кримінальної процесуальної форми*.

Предмет доказування у доктрині кримінального процесу визначають як систему (сукупність) фактів і обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове (кримінально- та цивільно-правове) і процесуальне (кримінально- та цивільно-процесуальне) значення і є необхідними і достатніми фактичними підставами для вирішення кримінальних проваджень остаточно і по суті [6, с. 48].

За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень щодо застосування примусових заходів медичного характеру, було встановлено, що зазвичай, зміні порядку досудового розслідування передував період призначення судово-психіатричної експертизи. Саме цей етап, пов'язаний із підготовкою матеріалів, які підлягають експертному дослідженню, і від ретельності дій, виконаних слідчим на відповідній стадії, залежить повнота, всебічність, а також надійність експертних висновків. Відповідно до положень КПК України, отримавши документальне підтвердження про те, що у особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння є психічне захворювання і вона стоїть на обліку у психіатра або в неї є наявність травми голови чи нервових захворювань, або інших психіатричних вад, слідчий, дізнавач, прокурор, повинні терміново призначити амбулаторну чи стаціонарну судово-психіатричну експертизу або комплексну психолого-психіатричну експертизу. При цьому слід пам'ятати про те, що експерт не вправі давати висновок з юридичних питань, як-от: про

осудність, обмежену осудність, винуватість, суспільну небезпечність особи, про необхідність застосування до неї примусових заходів медичного характеру, визначати вид закладу з надання психіатричної допомоги, вказувати на необхідність передачі особи на піклування родичам чи опікунам із обов'язковим лікарським наглядом. Подібні питання виходять за межі спеціальних знань експерта будь-якої спеціальності. Їх вирішення належить до виключної компетенції суду [7, с. 281].

У науковій літературі виділяють характерні ознаки, які можуть вказувати на можливий стан неосудності або обмеженої осудності особи і які, відповідно, входять до предмету доказування: 1) перебування особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння на обліку у лікаря-психіатра; 2) перенесені особою травми голови (у тому числі під час пологів); 3) неадекватна, тобто така, що відхиляється від нормальної, поведінка особи вдома, на роботі, під час провадження у справі тощо; 4) невмотивовані чи неконтрольовані дії особи в момент вчинення суспільно небезпечного діяння або під час провадження у справі; 5) наявність в особі психічних розладів у минулому; 6) наявність психічного захворювання у близьких родичів такої особи. [8, с. 375; 9, с. 78].

Відмітимо, що на думку В. М. Тертишника, необґрунтоване призначення судово психіатричної експертизи спричиняє необґрунтовані витрати і тяганину, а нерідко і порушує права людини. Водночас не можна визнати обґрунтованими і відмову від призначення судово-психіатричної експертизи, якщо у справі є дані про обставини, що можуть вказувати на психічні розлади особи (одержання травм голови, контузії тощо) [10, с. 999].

З метою реалізації завдань конкретного кримінального провадження, та отримання вищевказаної інформації, повинні бути допитані: дружина (чоловік), діти, батьки, брати, сестри, близькі родичі, сусіди, колеги по роботі та навчанню. Це пов'язано із тим, що судові психіатричні експерти будуть виступати у слідчого, дізнавача, прокурора, суду протоколи таких допитів для ознайомлення, які при направленні на судову психіатричну експертизу, повинні приєднуватись до матеріалів кримінального провадження [11, с. 97]. Крім зазначеного, експерту може знадобитися виступати медичну документацію з психіатричних установ, судово-психіатричних експертних відділень і комісій (якщо стане відомо, що особа перебувала під спостереженням лікаря-психіатра) Найчастіше за такою інформацією звертаються до психоневрологічного диспансеру за місцем проживання особи.

У ході емпіричного дослідження, з метою аналізу причин і підстав застосування примусових заходів медичного характеру, нами проведено вибіркового аналізу особових справ хворих психоневрологічної лікарні, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру за рішенням судів у виді госпіталізації до психіатричного закладу із посиленням та суворим наглядом. Аналіз вказаної документації свідчить про існування низки об'єднаних факторів, які в більшості випадків сприяли вчиненню суспільно небезпечних діянь особами із важкими психічними розладами. Це, зокрема наявність давнього психічного захворювання, відсутність лікування та нежиття з тих чи інших причин близькими родичами заходів щодо поміщення хворих на примусове лікування до закладів з надання психіатричної допомоги до загострення такого стану та вчинення суспільно-небезпечних дій.

Трапляються випадки, коли особа, щодо якої ставиться питання про призначення примусових заходів медичного характеру раніше не спостерігалась у психіатра, а підставою для призначення судово-психіатричної експертизи була неадекватність її поведінки, у такому разі, як вже було зазначено необхідно провести в першу чергу допит близьких осіб, яким відомі особливості поведінки суб'єкта дослідження із деталізованим уточненням у чому конкретно виявлялась неадекватність поведінки.

Варто додати, що у разі отримання відомостей про лікування особи від алкоголізму чи наркоманії, експертам має бути надана медична документація з наркологічних установ. Також, до матеріалів, необхідних для експертного дослідження, може бути віднесено медичну документацію із лікарень та медичних пунктів, куди особа могла звертатись у зв'язку із захворюваннями головного мозку. На нашу думку перелік питань щодо проведення судово-психіатричної експертизи має бути наступним: чи страждає особа на момент проведення експертизи на психічний розлад, і якщо так, то на який саме; чи страждала особа в минулому на психічний розлад, і якщо так, то на який саме; до якої категорії належить психічний розлад особи – хронічний психічний розлад, тимчасовий психічний розлад, слабоумство, інший хворобливий стан психіки; чи перебувала особа в момент вчинення суспільно небезпечного діяння в стані психічного розладу, що робило її нездатною усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними; чи настав у особи психічний розлад після вчинення нею суспільно небезпечного діяння, якщо так, чи робить це неможливим призначення або виконання покарання; чи становить особа за своїм психічним станом небезпеку для суспільства і чи пов'язаний психічний розлад особи з небезпекою для неї або інших осіб або з можливістю заподіяння їм іншої істотної шкоди; чи потребує особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в застосуванні до неї примусового заходу медичного характеру, якщо так, то якого саме; чи перешкоджає психічний розлад здатності особи брати участь у проведенні слідчих дій або в судовому засіданні [12, с. 133].

Однак, більшість науковців слушно підтримують позицію Ю. Аленіна та В. Гринюка про те, що направлення повідомлення про підозру в порядку, визначеному ст. 135 КПК України, не може гарантовано підтвердити факт його вручення та не забезпечує виконання вимог п. 2 ч. 3 ст. 42 КПК України щодо права підозрюваного на отримання роз'яснення своїх прав [13, с. 165; 14, с. 124].

Викладені міркування дозволяють зробити висновок про необхідність доповнення ч. 1 ст. 278 КПК України абзацом другим такого змісту: *«У разі отримання даних про перебування особи на обліку в психіатричному закладі охорони здоров'я або отримання інформації, що вказує на наявність у неї психічної хвороби, письмове повідомлення про підозру вручається захиснику такої особи або її законному представнику»*

Звернемо увагу, що проблемним питанням виявляються відшкодування збитків у провадженнях щодо осіб, яким передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. Так, особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, за наявності у неї майна, може нести матеріальну відповідальність за рахунок цього майна. У разі ж відсутності майна у неосудної особи, матеріальну відповідальність за заподіяну їй діями шкоду повинні нести інші особи, на яких ця відповідальність покладається за законом, тобто, батьки, опікуни, піклувальники тощо. Зазначені обставини підлягають виявленню з моменту встановлення підстав для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру під час досудового розслідування.

Відповідно до вимог ст. 127 КПК України підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. Шкода, завдана потерпілому вна-

слідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. Ця норма, між іншим, відображає умови відшкодування шкоди потерпілому від кримінального правопорушення, при цьому, як вважаємо, діяння, вчинене особою із вадами психічного здоров'я не вважається кримінальним правопорушенням, а є суспільно небезпечною дією, і відшкодування за рахунок Державного бюджету можливе лише після внесення змін у вказану статтю КПК. України.

Згідно з вимогами, передбаченими ч. 1 ст. 508 КПК України, до такої категорії осіб можуть бути застосовані наступні види запобіжних заходів: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї для обов'язкового лікарського нагляду; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Тобто, до підозрюваного, обвинуваченого, до якого вже застосовано один із видів запобіжних заходів відповідно до положень, передбачених ст. 176 КПК України, раніше обраний запобіжний захід повинен по ініціативі сторони обвинувачення чи захисту змінений на один з двох видів спеціальних запобіжних заходів, передбачених положеннями частини 1 ст. 508 КПК України. До того ж кримінальне провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру та кримінальне провадження, що здійснюється в загальному порядку можуть бути (залежно від потреби) як об'єднані в єдине, так і виділені в окремі.

Водночас, буквально тлумачення ст. 508 КПК дозволяє зробити висновок, що розглядувані запобіжні заходи можуть бути застосовані лише судом. На наш погляд, законодавчий підхід, відповідно до якого запобіжні заходи, передбачені ст. 508 КПК, можуть бути застосовані виключно судом не є виправданим, враховуючи випадки виникнення потреби їх застосування на стадії досудового розслідування (при цьому реальність виникнення такої потреби є більш аніж очевидною). Тож, з метою усунення нормативної невизначеності у регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин, пропонуємо внести відповідні зміни до КПК, а саме ч. 1 ст. 508 викласти у наступній редакції:

Стаття 508. Запобіжні заходи

*1. До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані **слідчим суддею**, судом такі запобіжні заходи:*

- 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;*
- 2) поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.*

Наведена пропозиція дозволить фактично узаконити існуючу на сьогодні практику правозастосування, яка викликана об'єктивною необхідністю, але не має законодавчого підґрунтя.

Досудове розслідування по застосуванню примусових заходів медичного характеру закінчується або закриттям кримінального провадження (відповідна постанова надсилається до місцевих органів охорони здоров'я) або складенням клопотання про застосування примусового заходу медичного характеру (надсилається до суду). Тобто, на відміну від загального порядку кримінального провадження закон передбачає всього два варіанти закінчення такого досудового розслідування, а саме: 1) закриття кримінального провадження і 2) складення клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Таким чином, після закінчення досудового розслідування стосовно особи, яка вчинила суспільно небезпечні діяння у стані неосудності, складається клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, у якому повинно бути викладено усі обставини, що під-

тверджують вчинення цієї особою суспільно небезпечного діяння, а також дані, які підтверджують, що ця особа захворіла на психічну хворобу. Це клопотання, затверджене прокурором, разом із реєстром матеріалів досудового розслідування направляється до суду в межах територіальної юрисдикції. Судове провадження у зазначеній категорії здійснюється відповідно до загальних правил, встановлених КПК України, з урахуванням положень глави 39 [15].

Отже, на підставі аналізу висловлених науковцями поглядів і відповідних норм КПК України, встановлено, що підстави та умови здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру впливають із

властивих йому ознак, серед яких: процесуальний порядок здійснення, що регламентований окремою главою КПК України; здійснюється щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності, або, щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але потім захворіла на психічну хворобу; передбачає обов'язковість участі захисника.

Для належного здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру повинні бути враховані всі вищеперераховані ознаки. Відсутність хоча б однієї з них унеможливує здійснення провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запобігання укриттю від реєстрації в органах поліції заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень: метод. рек. / Д. М. Тичина, В. В. Крижна, А. А. Саковський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 42 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів : ЛДУ, 1978. 112 с.
4. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. док. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 29 с.
5. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні: наук.-практ. посіб. / В. Г. Гончаренко. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.
6. Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти). Острог, 2001. 196 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
8. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій. Навч. посібник. К.: Істина, 2005. 456 с.
9. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1999. 157 с.
10. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. 4-те вид., доп. і переробл. К.: Видавництво А. С. К., 2003. 1120 с.
11. Туренко Д. В. Звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру: дис. ...док. філософ: 081. Харків, 2023. 243 с.
12. Печко В. В. Підстави для призначення особі психіатричної експертизи під час досудового розслідування. *Всеукраїнська науково-практична конференція: «Регіональні особливості злочинності: сучасні тенденції та стратегії протидії»*, 14 травня 2021 р., м. Кривий Ріг. С. 130-134.
13. Алєнін Ю. П. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісн. Півден. регіон. центру Нац. акад. прав. наук України*. 2014. № 1. С. 161–169.
14. Гринюк В. Окремі питання повідомлення особи про підозру як початок реалізації функції обвинувачення. *Право України*. 2013. № 11. С. 120–126.
15. Гаєвий В. Ф. Участь прокурора у судовому кримінальному провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру: навчально-практичний посібник. К.: Національна академія прокуратури України, 2013. 48 с.